

9. Ipostaze ale elitismului democratic

Winston Churchill avea să declare că „democrația este cea mai rea formă de guvernare, cu excepția celorlalte cunoscute până în prezent”. Ca un arc peste timp, entuziasmat de cel de-al „treilea val al democratizării”, hegelianul Francis Fukuyama (1992) avea să proclame „sfârșitul istoriei” și victoria incontestabilă a democrației liberale ca fiind singurul sistem de guvernare viabil în raport cu ceea ce omenirea experimentase până la acea dată.

La câțiva ani distanță, Samuel P. Huntington va contrazice optimismul colegului său politolog și, într-un articol publicat inițial în *Foreign Affairs* (1993) și, ulterior, extins în celebra lucrare *The Clash of Civilization* (1996), va estima că impactul celui de-al treilea val de democratizare se va limita doar la spațiul civilizației occidentale. Mai mult decât atât, pe baza evidențelor istorice, Huntington avea să scrie că fiecare val de democratizare a fost urmat de un „val invers” sau de o eroziune a democrațiilor insuficient consolidate.⁶² Ceea ce a urmat după comunism („restaurația de catifea”, tranziții democratice eșuate, declin economic și probleme sociale severe, populism etc.) descuraja pretenția democrației de a aspira la statutul de „ideologie”.

⁶² „Istoria se derulează într-o manieră dialectică. Orice mișcare substanțială într-o anumită direcție tinde până la urmă să-și piardă avântul și să dea naștere unor forțe adverse. Fiecare dintre primele două valuri de democratizare a fost urmat de câte un val invers, în cadrul căruia noile democrații au revenit la autoritarism. Există semne că începe să se formeze un nou val invers, care ar putea duce la eroziunea unora dintre câștigurile dobândite în timpul celui de-al treilea val” (Samuel P. Huntington, „Democrație pe termen lung”, în vol. coord. de Larry Diamond, Yun-han Chu, Marc F. Plattener, Hung-mao Tien, *Cum se consolidează democrația*, Editura Polirom, Iași, 2004, p. 43).

Elitismul democratic nu are pretenția unei ideologii „universale”, ci doar a unei ideologii a democrațiilor consolidate care justifică guvernarea unei elite într-o democrație. Totodată, elitismul democratic nu este o „ideologie dominantă” în sensul că tinde să excludă celelalte ideologii ca viziuni asupra lumii (*weltanschauung-uri*), ci furnizează o explicație privind modul cum funcționează democrația liberală pornind de la premisa conducerii societății de către o elită guvernamentală. Elitismul democratic nu-și propune „să explice și cel mai neînsemnat dintre evenimente pornind de la o premisă unică”, cum ar spune Hannah Arendt (1972), neavând ambiția de „a schimba” lumea. Din această perspectivă, elitismul democratic este mai mult teorie decât ideologie.

Ipostazierea elitismului democratic se înfăptuiește nu numai în teoria și ideologia politică, ci și în empiricul și praxisul politicii. Chiar dacă pentru mulți, democrația va rămâne un ideal, se impune să examinăm permanent raportarea sa la realitățile societăților contemporane, rolul elitelor politice în consolidarea democrației și promovarea bunei guvernări, guvernarea elitelor confruntate cu pretențiile tot mai crescute ale maselor emancipate într-o lume a globalizării.

9.1. Elitismul democratic – ideologie a democrațiilor consolidate

Înainte de a discuta dacă elitismul democratic este o ideologie a democrațiilor consolidate, se impune să clarificăm ce este „ideologia” și cum ne poziționăm față de acest concept atât de controversat, mai ales după prăbușirea regimurilor comuniste în Europa Centrală și de Est în revoluționarul an 1989. De fapt, în științele social-politice renăscute după 1989

s-a evitat multă vreme utilizarea termenului de ideologie politică, preferându-se cel de „doctrină politică”⁶³ ca fiind unul „dezideologizant” (neutru epistemologic). Pentru Louis Althusser, ideologiile reprezintă elemente esențiale în viața fiecărei societăți (*apud* Gélédan *et al.*, 2007, p. 31). Ideologiile declanșează pasiuni sociale și politice, dezbateri și idei noi, mobilizează forțe sociale pentru a le pune în practică, motivează partide și lideri politici în lupta electorală, (re)structurează sau conservă relații sociale și economice. „În sensul său cel mai general, ideologia definește raportul imaginar pe care îl întrețin indivizii cu condițiile lor de existență. Sub acest aspect, ideologiile sunt universale” (*idem*).

În cele ce urmează, elitismul democratic va fi trecut prin filtrul unei „analize ideologice”⁶⁴ (Șandru, 2011, p. 164; 2014, p. 33) având ca punct de plecare trei abordări asupra acestei problematici: (1) abordarea negativă, de sorginte marxistă, care consideră ideologia o „dogmă”, o „religie seculară” care justifică și legitimează dominația unei clase

⁶³ Doctrina politică reunește o constelație de idei, convingeri și valori politice, la programe și metode de acțiune împărtășite de un grup social sau politic, clasă socială, elită etc. Doctrinologia politică „oferă cadrul de constituire pentru obiectualitatea specifică a acestei paradigme. Din această perspectivă, lumea ideilor și doctrinelor politice poate fi văzută ca un imens caleidoscop format din variate concepții, imagini mentale și stări afective vizând politicul în esență, geneza, funcționalitatea și corelațiile sale societale (în contextul sistemului social global)”, *v.* Anton Carpinski, *Doctrine politice contemporane. Tipologii, dinamică, perspective*, Editura Moldova, Iași, 1992, p. 9.

⁶⁴ Modelul de analiză ideologică propus de politologul Daniel Șandru este subsumat unei „teorii integrate a ideologiei la care se adaugă raportarea conceptului la interesele diverse existente în spațiul sociopolitic. Totodată, ideologia este raportată la fenomenul „dominației” pentru a evidenția rolul pe care îl are în explicarea și înțelegerea „ordinii politice de factură democratică” (*v.* Daniel Șandru, „Ideologia”, în coord. Eugen Huzum, *Concepte și teorii social-politice*, Editura Institutul European, Iași, p. 164).

sociale/elitei conducătoare asupra maselor inspirată de lucrarea *Ideologia germană* (1846) a lui Marx și Engels; (2) abordarea neutră pentru care ideologia este integrată în obiectul de studiu al sociologiei cunoașterii, așa cum se prezintă în lucrarea *Ideologie și utopie* (1929) a lui Karl Mannheim; (3) abordarea pozitivă asupra ideologiei care vizează funcțiile de legitimare a realității sociale, integrare a grupurilor sociale⁶⁵ și de structurare a relațiilor dintre acestea și sistemul social global.

Potrivit abordării negative, ideologia este o „falsă conștiință”, cum ar spune Marx, o reflectare manipulatorie asupra realității în beneficiul clasei dominante/ elitei conducătoare. Evident, pentru corifeii marximului doar materialismul dialectic poate aspira la statutul de știință a societății, celelalte „-isme” fiind ideologii. În aceeași abordare negativă se înscrie și Louis Althusser atunci când spune că ideologiile⁶⁶ sunt în slujba puterii elitelor/ claselor conducătoare care se servesc de „aparate ideologice de stat”

⁶⁵ Referindu-se la funcția de integrare socială a ideologiei, Paul Ricoeur consideră că „orice grup durează, dobândește consistență și permanență grație imaginii de sine stabile și durabile pe care și-o dă. Această imagine stabilă și durabilă exprimă nivelul cel mai profund al fenomenului ideologic” (Paul Ricoeur, *Eseuri de hermeneutică*, Humanitas, București, 1996, p. 280).

⁶⁶ „O ideologie este un sistem (ce posedă o logică și o rigoare proprii) de reprezentări (imagini, mituri, idei sau concepte, după caz) înzestrat cu o existență și un rol istorice în sânul unei societăți date. Fără a intra în chestiunea raporturilor unei științe cu trecutul său (ideologic), vom spune că ideologia ca sistem de reprezentări se deosebește de știință prin aceea că funcția practic-socială ocupă aici un loc mai important decât funcția teoretică (sau funcția de cunoaștere)... Societățile omenești secretă ideologia ca pe acel element și acea atmosferă ce le sunt indispensabile pentru a respira, pentru a avea o viață istorică”, Louis Althusser, *Pour Marx*, Maspero, 1956, *apud* Alain Gélédan *et al.*, *Dicționar de idei politice*, Editura Institutul European, Iași, pp. 213-214.

având funcția de propagandă, dezinformare și manipulare, completate de funcția de coerciție în scopul pedepsirii celor care își permit deviații de la poziția ideologică oficială. Elitele unite prin ideologie (*Ideologically United Elites*), descrise de Higley și Burton (2006), apelează la astfel de „aparate” pentru a se perpetua la conducerea unor regimuri autoritare sau totalitare. În ceea ce ne privește, apreciem că elitismul democratic nu se înscrie într-o astfel de abordare negativă asupra ideologiei. Este evident faptul că, elitismul democratic își propune să justifice preeminența elitei conducătoare în orice societate, cu o aplicație specială spre democrațiile liberale; nu se pune problema ca elitismul democratic să excludă alte ideologii politice sau ca elita guvernamentală aflată temporar la putere să se servească de aparate de propagandă și coerciție ilegite (contr-democrației). Elitismul democratic poate fi abordat ca „religie” a democrațiilor consolidate care lucrează în beneficiul deopotrivă al guvernanților și guvernaților.

Abordarea neutră a elitismului democratic ne aduce mai aproape de statutul său de teorie social-politică și, totodată, ne îndepărtează ușor de viziunea negativă (marxistă) asupra ideologiei. Elitismul democratic ca abordare neutră ideologic pleacă de la următoarele premise: (1) orice societate este condusă inevitabil de o elită și (2) democrația este cel mai rău sistem de guvernare cu excepția celorlalte care oricum sunt mai rele decât ea. Discursul elitismului democratic despre rolul elitelor în consolidarea democrației nu trebuie denunțat ca fiind strict ideologic, ci acceptat ca explicație și înțelegere a sociopoliticului în așa-numitele democrații liberale. Este un discurs despre cum poate coabita teoria elitelor cu teoria democrației, dar și despre cum funcționează practic acest cuplaj teoretic în condițiile în care exigențele cetățenilor din democrațiile consolidate sunt tot mai mari. În afară de

respectarea statului de drept, a libertăților civile, elitismul democratic aduce în atenție rolul elitelor politice în promovarea bunei guvernări – capacitatea unui guvern de a produce bunăstare pentru un număr cât mai mare de cetățeni. Neutralitatea elitismului democratic implică punerea între paranteze a iluziei democrației perfecte (ideale), precum și pretenția de a echipa elitele politice cu hainele de gală ale idealului democrației clasice sau moderne. Elitismul democratic nu oferă o soluție definitivă, incontestabilă la controversele praxisului democratic și nici nu transmite impresia de necesitate stringentă, potrivit lui David Ingersoll (*apud* Baradat, 2012, p. 21). În plus, scopul elitismului democratic este de a stimula elitele și masele în identificare intereselor consensuale în vederea generării unor obiective comune, fezabile și sustenabile ținând cont de avantajele conviețuirii într-un regim democratic în raport cu dezavantajele autoritarismelor sau totalitarismelor de orice fel.

Elitismul democratic ca abordare pozitivă din punct de vedere ideologic introduce în analiză o perspectivă „flexibilă și academică” (Ball & Dagger, 1995) asupra modului în care interacționează elitele și masele într-o democrație. În acest sens, elitismul democratic propune un proiect politic care se cere a fi îmbunătățit în permanență dacă ținem cont de dinamica democrațiilor moderne (consolidare democratică *versus* eroziune democratică). Elitismul democratic nu se adresează numai elitelor conducătoare, ci și cetățenilor informați, responsabili și participanți la jocul democratic, care se raportează critic și constructiv la ceea ce face sau nu face o elită aflată la putere la un moment dat. Abordarea pozitivă asupra elitismului democratic ca ideologie a societăților deschise privilegiază analiza comprehensivă a politicului, incluzând și acele puncte de vedere care nu „convin” *establishment*-ului sau *mainstream*-ului politic. Filosofi politici

precum Karl R. Popper (1945), Hannah Arendt (1951), Raymond Aron (1955) vedeau în ideologie „proiecte periculoase de inginerie socială”, un „opium al intelectualilor”.

Ideologia elitismului democratic nu este un proiect utopic, ci rezultatul unor reflecții teoretice care au corespondent în praxisul democrațiilor liberale. Elitismul democratic implică o evaluare concretă a modului în care funcționează democrația în condițiile în care guvernarea nu poate fi exercitată de cei mulți, ci de „minorități dominante”, după cum le numea R. Dahl, aflate în competiție pentru alocarea și distribuția resurselor disponibile la nivel societal. Abordarea pozitivă a elitismului democratic nu proclamă rolul „pozitiv-salvator” al elitelor politice ca „remorchier al istoriei” și nici nu condamnă masele la „pasivism și manipulare”. Elitismul democratic ne vorbește deopotrivă despre puterea elitelor și puterea maselor din rândul cărora se selectează și recrutează membrii contra-ELITELOR (opoziția la elita guvernamentală). Această ideologie nu exclude de la masa discuției non-elita, restul tăcut al societății. Dimpotrivă, elitismul democratic îndeplinește o funcție de integrare socială și de implicare în viața politică și a marginalilor, minoritarilor, sau exclușilor social. În acest context, se poate spune că elitismul democratic cuprinde o dezbatere despre cum gândesc elitele despre cum își doresc masele să fie guvernate. Consultarea cetățenilor în luarea deciziilor sau în promovarea unei reglementări/legi este o realitate incontestabilă a democrațiilor moderne în ciuda caracterului mai mult formal al acesteia. Flexibilitatea ideologică a elitismului democratic este o invitație către un „reviriment al democrației”, cum ar spune Jean-Francois Revel (1995), concomitent cu un avertisment privind consecințele tentațiilor spre „-isme” inflexibile ale lumii secolului XXI.

9.2. Rolul elitelor politice în consolidarea democrației⁶⁷

Problematika consolidării democrației reprezintă doar o secvență din paradigma complexă a democrației. „Drumul spre o democrație consolidată” începe odată cu încheierea tranziției de la un regim autoritar la democrație și începutul funcționării democrației minimale⁶⁸ sau electorale. O condiție absolut necesară, dar insuficientă pentru finalizarea unei tranziții democratice este organizarea de „alegeri libere și competitive” care trebuie să îndeplinească cele „șapte cerințe instituționale” ale poliarchieii, așa cum au fost enunțate de Robert Dahl: (1) libertatea de a forma și adera la organizații; (2) libertatea de expresie; (3) dreptul de vot; (4) eligibilitatea pentru funcții publice; (5) dreptul liderilor politici de a concura pentru sprijin popular; (6) surse alternative de informare; (7) alegeri libere și corecte.⁶⁹

⁶⁷ Această secțiune este o sinteză a lucrării autorului, Ciprian Iftimoaei, „The Role of Political Elites in the Democratic Consolidation of Post-Communist Romania”, în Ioan Stanomir, Cristina Manolache, Anamaria Elena Gheorghe (eds.), *Challenges of Transition. The Post-Communist Experience(s)*, Editura Institutul European, Iași, pp. 167-179, susținută public la International Interdisciplinary Conference „Challenges of Transition. The Post-Communist Experience(s)”, organizată de Facultatea de Științe Politice a Universității București, în perioada 24-25 mai 2013.

⁶⁸ Cf. lui Schumpeter, „democrația (minimală, n.n.) este acel aranjament instituțional prin care politicienii ajung să dețină puterea de a lua decizii politicii în urma unei lupte competitive pentru voturile alegătorilor” (Joseph A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, Second edition, New York, Harper, 1947, p. 269.

⁶⁹ Robert A. Dahl, *Democrația și criticii ei*, trad. de Petru Iamandi, postfață de Lucian-Dumitru Dîrdală, Editura Institutul European, Iași, 2002, pp. 306-307. Cele „șapte cerințe instituționale” sunt menționate și de Juan J. Linz, Alfred Stepan, *Drumul spre o democrație consolidată*, în vol. coord. de L. Diamond, M. F. Plattner, Y. Chu, H. Tien, *Cum se consolidează democrația*, Editura Polirom, Iași, 2004, p. 51.

Democrația electorală reprezintă prima etapă a procesului de consolidare democratică și, din punct de vedere teoretic, corespunde concepției schumpeteriene despre democrație ca metodă de alegere a celor care guvernează. Cel de-al treilea val al democratizării care a cuprins și țările din Europa Centrală și de Est a revigorat interesul pentru cercetarea consolidării democratice. Dacă în ceea ce privește startul tranziției democratice a țărilor din spațiul est-central european avem certitudinea colapsului comunist produs în urma revoluțiilor din 1989, în ceea ce privește demararea procesului de consolidare democratică există și acum o mulțime de incertitudini. Altfel formulat, singura certitudine este incertitudinea care însoțește permanent procesul de consolidare a democrațiilor din țările postcomuniste. După mai bine de două decenii de la prăbușirea comunismului în Europa Centrală și de Est, încă se pune problema evaluării procesului de consolidare democratică în țările din acest spațiu geopolitic.

Consolidarea democratică⁷⁰ este un proces a cărui complexitate este determinată de o multitudine de factori:

⁷⁰ Conceptul de „consolidare democratică” descrie efortul prin care noile democrații încercau să se protejeze împotriva tendințelor de revenire la regimurile nedemocratice anterioare. În acest sens, politologul Andreas Schedler (2002) ne propune o analogie între consolidarea democratică și procesul de imunizare a unui organism. Anticorpii dezvoltați în procesul de consolidare democratică trebuie să acționeze împotriva revenirii la autoritarism. Procesul de democratizare și consolidare a democrației presupune parcurgerea unor etape ce diferă de la un context istoric la altul și de la o țară la alta. Aceste etape pot fi reprezentate grafic pe o axă care începe cu momentul în care se produce colapsul unui regim nedemocratic (de la autoritarism), se continuă cu etapa tranziției către democrația electorală („neliberală”), apoi cu democrația liberală, ajungându-se într-un final la acel stadiu numit democrație consolidată sau democrație avansată (*advanced democracy*). În nici un caz democrația avansată nu reprezintă stadiul ultim al consolidării democratice, ci constituie un reper empiric

trecutul democratic al țării analizate; aranjamentul instituțional; dezvoltarea societății civile; nivelul de dezvoltare economică; tipul de cultură politică; atitudinile și comportamentele elitelor și maselor; guvernarea democratică; modalitățile de soluționare a tensiunilor și conflictelor apărute în cadrul societății; rolul „factorilor externi” (Huntington); contextul regional sau global în care se desfășoară procesul de consolidare democratică. Este evident faptul că, fiecare dintre acești factori interni sau externi exercită un impact considerabil asupra consolidării democratice, însă este dificil de evaluat care este ponderea sau „greutatea” fiecăruia în raport cu ceilalți. În ceea ce ne privește, apreciem că, în faza de tranziție democratică, factorii care țin de trecutul democratic al țării, arhitectura instituțională, funcționalitatea economiei de piață joacă un rol mult mai important decât în faza consolidării democratice, care succede tranziției („post-tranziție”), fază în care factori precum dezvoltarea societății civile, cultura politică, guvernarea democratică devin mult mai consistente în acțiunea lor.

Cercetările în domeniul elitelor politice au cunoscut un reviriment după prăbușirea comunismului în țările Europei

care are corespondent în modul în care funcționează democrațiile occidentale. Aceste patru categorii corespund inventarului semantic al democrației și subcategoriilor sale, elaborat de David Collier și Steven Levitsky. În viziunea celor doi cercetători, plaja conceptuală a democrației se întinde de la definițiile date regimurilor nedemocratice, definițiile regimurilor electorale („semidemocrații”, „democrații parțiale”), la definițiile date democrațiilor procedurale minimale și, în sfârșit, se ajunge la categoria democrațiilor liberale. Semidemocrațiile sunt considerate acele regimuri de tranziție în care sunt organizate alegeri fără exprimarea libertăților civile (libertatea de expresie și de gândire, libertatea de asociere, libertatea de a critica și protesta public). În acest sens, vezi David Collier, Steven Levitsky, „Democracy «with Adjectives»: Conceptual Innovation in Comparative Research”, *World Politics*, Vol. 49, No. 3, April 1997, pp. 430-451.

Centrale și de Est. Sociologii și politologii preocupați de studiul elitelor s-au întrebat ce rol vor juca fostele elite comuniste și elitele postcomuniste în tranziția de la comunism la democrație. Natura regimului comunist (totalitar sau autoritar), comportamentul elitelor comuniste în momentul disoluției comunismului, relația acestora cu contra-elitele (anticomuniste) sunt elemente definitorii pentru modul în care s-au derulat tranzițiile postcomuniste. România este singura țară din spațiul Europei Centrale și de Est în care sfârșitul comunismului s-a produs printr-o revoluție violentă, desfășurată în stradă, cu confruntări între forțele armate ale regimului comunist și protestatari, soldate cu victime. În Polonia, Ungaria, Cehia și chiar Bulgaria, cu care România este adesea comparată, disoluția regimurilor comuniste s-a consumat printr-o așa-numită „revoluție de catifea”, în urma unui „pact al elitelor” desfășurat la „masa rotundă”. Maniera pașnică în care s-a derulat schimbarea regimului politic în aceste țări ex-comuniste a condus ulterior la o abordare consensuală a tranziției către democrație și economie de piață.

Succesul procesului de consolidare democratică în țările Europei Centrale și de Est depinde de câteva dimensiuni esențiale ale fenomenului elitar: (1) dimensiunea *consensus versus conflict* în comportamentul elitelor politice raportat la procesul de consolidare democratică; (2) dimensiunea *integrare versus fragmentare* a elitelor politice postcomuniste; (3) dimensiunea *omogenitate versus heterogenitate* în configurația elitelor politice.⁷¹ Elitele politice unite consensual

⁷¹ Pentru aprofundarea acestei teme, vezi lucrările lui John Higley & Jan Pakulski, „Elite Transformations in Central and Eastern Europe”, *Australian Journal of Political Science* No, 30 (November 1994), pp. 415-435; John Higley and Jan Pakulski (eds.), *Postcommunist elites and Democracy in Eastern Europe*, Macmillan, London, 1998; John Higley and György Lenyel, „Introduction: Elite Configurations after State Socialism”, in John Higley